

ЖАН ТОЩЕНКО,
член-кореспондент РАН, Москва

Охлократія: відродження феномена?*

Abstract

Among various forms and types of government ochlocracy (from the Greek words 'ochlos' – mob or a mass of people' and 'kratos' – 'rule, power, strength') is the least researched phenomenon both in contemporary scientific literature and in real political practice. This problem has become crucial since the beginning of 1990s, after the Soviet Union's collapse and setting up the new independent states. Many of them emerged and developed according to the patterns more or less similar to ochlocratic. So far they have not found a way out of the 'developmental deadlock'. All actions and events taking place in post-Soviet countries allow concluding about ochlocracy as a specific form of political dominance in comparison to other forms of government and political regimes, such as monarchy and republic, as well as oligarchy, military junta and plutocracy.

Серед різних форм і видів політичної влади охлократія (від грецьк.: *ochlos* – юрба; *kratos* – влада) являє собою найменш досліджений у сучасній науковій літературі й реальній політичній практиці феномен, хоча тією чи тією мірою її характеристики й окремі вияви розглядалися у зв'язку з аналізом епох, у рамках яких відбувалися докорінні соціально-економічні й соціально-політичні зміни. Актуальність теми увиразнилася особливо наочно у 1990–2000-х роках, коли після розпаду СРСР утворилися нові незалежні держави. Становлення та розвиток багатьох із них відбувалися за сценаріями, близькими до охлократичних моделей. Багато хто й досі не зміг подолати цього безперспективного шляху розвитку. Те, що відбувається в цих країнах, навіть із великою натяжкою не можна віднести до раціональних ме-

* Роботу виконано в рамках наукової школи “Нові явища суспільної свідомості та соціальної практики” (НШ-883.2008.8).

тодів і способів формування національної держави. І це дає підстави доволі впевнено говорити про такий тип керування, як охлократія, тобто специфічна форма політичного панування, наділена своєрідними рисами й характеристиками порівняно і з такими традиційними видами влади, як монархія і республіка, і такими особливими формами, як олігархія, хунта чи плутократія [докл. див.: 1; 2].

Трохи історії

Уявлення про охлократію визрівали поступово. За традицією, розпочнемо зі звернення до мислителів античності. Насамперед хотілося б згадати ідеї Платона (428/7–348/7 до н.е.) з приводу трьох основних форм державного управління — монархії, аристократії й демократії, кожна з яких, своєю чергою, поділяється на дві форми. Монархія є пануванням однієї особи (однієї персони) й може бути законною (цар) або насильницькою (тиран). Аристократія є пануванням небагатьох і може бути володарюванням найкращих (власне аристократія) або найгірших (олігархія). Що стосується демократії, то вона може бути законною чи незаконною, насильницьки-демагогічною. Власне кажучи, Платон, характеризуючи викривлення демократичної форми правління, теоретично обґрунтував основні вияви охлократії.

Ідеї про деформацію демократичного ладу розвивав Аристотель (384–322 до н.е.). Охлократія, за Аристотелем, являє собою спотворену форму демократії. Вона, на його думку, не є строго окресленою структурою: віднесення до неї тієї чи тієї держави завжди є результатом урахування тих чи інших ознак, які залежать від суб'єктивного тлумачення її сутності. Аристотель описує Афіни часів Перікла і після нього як таку форму правління, коли панувала чернь; люди знатного походження систематично усувалися від участі в справах управління; при призначенні на посаду вирішальну роль відігравало жеребкування. І як неминучий результат: розквіт деспотизму й безладдя в управлінні державним і громадським життям. (Справедливості заради слід зазначити, що інші мислителі вбачали в Афінах взірць чистої демократії.) Разом із тим Аристотель стверджував, що охлократії недовговічні, але часто після себе лишають таку форму правління, яку він відносить до тиранії.

Найповніше таку форму політичного управління, як охлократія, узагальнив давньогрецький історик Полібій (бл. 200 — бл. 120 до н.е.). Він застосував ці ідеї до конкретних форм правління у Давній Греції, Римі, Македонії, Малій Азії.

Згідно з його трактуванням, охлократія виявляється в безглузді, сваволі щодо честі та гідності людей, в тому, що можна означити як “беззась” [3].

Ознаки охлократії можна знайти в римській імперії, коли армія вирішувала, хто посяде престол, на власний розсуд, а точніше — на розсуд заколотників.

Надалі до пояснення феномена, що нас цікавить, зверталися дослідники пізньої античності, а потім доби Відродження. Із виявами охлократичних тенденцій пов'язують окремі періоди французьких революцій 1789 і 1848 років, коли юрба обирала геть усіх найважливіших посадовців. Як охло-

кратію деякі дослідники розглядають Паризьку комуни 1871 року, коли такі історичні акти, як запровадження загальнонародного голосування або проголошення високої ролі праці у громадському житті, поєднувалися іншими актами — розстрілом неорганізованою юрбою генералів Леконта і Тома, свавіллям при розв'язанні важливих проблем громадського життя.

У XIX — на початку XX століття цим поняттям користувалися консервативні течії, виступаючи проти надання виборчих прав усім людям, проти соціальних гарантій або застерігаючи про катастрофічні наслідки пролетарських революцій. У цей період охлократію намагалися осмислити як відсутність продуманої політики в здійсненні влади або зводили її до виявів спонтанних, стихійних і руйнівних форм поведінки людей за умов напруженості в державному та громадському житті. У працях різних учених (Г.Тард, В.Парето, Г.Моска, М.Вебер, М.Острогорський, Б.Чичерін та ін.) неодноразово відзначалося, що охлократія являє собою найнебезпечніше соціальне явище, яке несе незліченні біди для більшості населення, оскільки за умов розладу суспільного організму неможливо говорити навіть про елементарні гарантії прав і свобод людей.

XX століття зробило свій внесок у форми вияву охлократії. Достатньо пригадати період революції 1917 року, час громадянської війни в Росії, роль натовпу в установленні фашистського режиму в Німеччині, громадянську війну в Іспанії тощо. Як демонструє аналіз, ці охлократичні явища проміжного характеру, пов'язані з періодами боротьби за владу після падіння попереднього режиму й аж до самої заміни його більш сталим і більш-менш організованим ладом [4].

Наприкінці XX — на початку XXI століття увага до цього феномена зросла з огляду на численні події в різних регіонах і країнах, що призводять до дестабілізації ситуації у світі [докл. див.: 5]. Якщо розглядати наявну практику сучасних форм охлократії, то слід визнати, що *охлократія практично не виступає самостійною формою здійснення політичної влади*. Але вона суттєво доповнює політичні режими, насамперед у кризові чи перехідні періоди. Вияв охлократичних тенденцій завжди означав фактичну кризу влади, критичний стан політичної системи, політичного режиму загалом. Тому звернімося до характерних рис сучасної охлократії, до її специфічних особливостей.

Основні риси охлократії

Основними, характерними рисами охлократії є демагогія, авантюризм і популізм. Їй властива мінливість політичного курсу, непередбачуваність та імпульсивність політичних акцій. Охлократія схильна гранично спрощувати складні суспільні проблеми, часто використовувати провокації, розпалювати масові пристрасті, провокувати скандали. Її опорою, як правило, виступають маргінальні й люмпенізовані верстви населення, незадоволені своїм соціальним станом і готові до неконтрольованих дій (таких, як убивства, безглузде знищення матеріальних цінностей, насильство). Як стверджує Г.Лебон (1841–1920), для охлократа як суспільного чи політичного

діяча характерні брак уяви, політичний кретинізм, жага благ і всілякі авантюристичні проекти [6].

Охлократія часто вступає у свої права в переломний час, у критичні для суспільства періоди. Оскільки криза суспільства завжди має межі, охлократія вирізняється нежиттєздатністю й недовговічністю. У більшості випадків несталість і недовговічність охлократії призводить до погіршення суспільної ситуації, й вихід із неї дуже часто обертається диктаторськими чи олігархічними формами правління [7]. Історичними прикладами охлократії є Смутні часи в Росії на початку XVII століття, окремі періоди громадянських війн, народні повстання в давній час і за Середньовіччя, а також періоди зміни суспільно-політичних відносин в умовах суспільств, що трансформуються. Однак яскраво виражених форм охлократії існувало не так уже й багато. Історія знає більше прикладів деформованих, часткових форм охлократії, що уживаються з іншими формами політичної влади, виявляються на тих чи тих ділянках громадського життя, у ті чи ті періоди кризового стану суспільства, в окремих регіонах або частинах держави.

У науковій літературі є дискусійна точка зору, що потлумачує *охлократію як одну з характеристик масового суспільства* [8]. Це трактування виходить з того, що охлократія синонімічна авантюризму в діяльності та настроях деякої сукупності політичних діячів і організацій, позбавлених відповідальності за свої вчинки й дії очолюваних ними людей. Відповідно до цієї точки зору, такі сили в масовому суспільстві сповідують “антисистемні” погляди та провокують різного штибу конфлікти — расові, етнічні, конфесійні, політичні, соціальні тощо. Незважаючи на певну схожість у виявах, усі ці явища не можна ототожнювати — охлократія символізує особливий стан політичної влади. Тому для соціології, особливо політичної, важливо виявляти елементи некерованості, брак авторитету влади, її невміння впоратися з порушеннями прав і свобод людей.

Важливим показником охлократичного стану політичного життя є *неввіра людей у здатність влади подолати соціальні й економічні проблеми* і, на цьому тлі, виникнення у громадян прагнення самим долати труднощі, які виникають, з допомогою стихійно утворюваних організацій. За цих умов у деяких людей виявляється бажання звернутися по допомогу й підтримку до кримінальних сил або вийти на стихійні акції протесту, аж до самосуду, відмовитися від участі в голосуванні, від дотримання нормативних вимог у взаємовідносинах людини з державою — від несплати податків до ігнорування комунальних платежів. Багато соціологічних досліджень в Росії у 1990-ті роки фіксували падіння авторитету всіх гілок політичної влади, всіх її представників із чіткою переорієнтацією на особисті та групові (корпоративні) цінності, що нерідко мають протиправний характер.

Якщо узагальнити визначення охлократії, можна сказати, що охлократія — це: 1) *влада соціально-політичних груп, які використовують популістські настрої й орієнтації населення у вкрай примітивних формах, що створює умови для сваволі й безправ'я в усіх сферах громадського життя*; 2) *ситуація безладів, заколотів, погромів, що пробуджують ниці устремління, ініціюють безглузді руйнації, безрозсудні убивства і сваволю, попряння всіх гарантій прав і свобод людини*.

Механізм дії охлократії

Серед засобів, використовуваних охлократією, слід назвати неконтрольоване і необмежене насильство, що виявляється в найрізноманітніших формах.

Передусім це *поведінка натовпу*, здатного трощити правих і неправих, бо його позірні вороги є для нього головною перешкодою подолання всіх негараздів [9; 10]. Зазвичай натовп не має цілей у майбутньому — його дії спрямовані на тих, хто заважає йому жити зараз, у теперішній час. Тобто у своїй поведінці він звернений “назад”, не маючи “попереду” жодних конструктивних планів. Тому його “корманічами” можуть стати демагоги, що довільно заявили про себе, базіки і навіть злочинні елементи. Це потім натовп зрозуміє, що не того висунув. Але під час великих потрясінь енергією натовпу користуються політичні клани, котрі спрямовують цю руйнівну силу проти своїх суперників. Обстановка охлократизму породжує маленьких і великих “корманічів” і оракулів, які претендують на владу, відмінну від інших. Тож не дивно, що в період революцій, повстань, будь-яких суспільних потрясінь, громадянських війн з’являються десятки й сотні різноманітних об’єднань, що переслідують різноманітні цілі — від політичних до конфіскаційних. Нерідко такі цілі переплітаються між собою, утворюючи своєрідних кентаврів, які зазвичай умирають мірою стабілізації ситуації в політиці й економіці. Так було в період Великої смути на початку XVII століття з переходом влади від Рюриковичів до Романових, коли розплодилися спроби узурпувати владу Лжедмитріями I і II або боярином Шуйським, не кажучи вже про велику кількість ворожих груп, що намагаються вирвати одна в одної владу і відповідні їй привілеї.

Щось подібне, але в іншій упаковці, з’явилося в період громадянської війни в Росії у 1918–1922 роках, коли виникла сила-силенна різних “республік”, самостійних загонів і просто банд, у результаті чого тривалий час стан справ, що панував на більшості територій країни, тяжів до “беззасі”, позаяк правила і норми поведінки встановлювалися ким завгодно, хто в даному випадку і на даному місці володів владою.

Слід відзначити *організоване насильство*, яке, будучи здійснюване натовпом, водночас тією чи тією мірою спрямовується владою або виправдується нею. Ідеться про погроми, що систематично виникали в період напруженостей у внутрішній і зовнішній політиці. Усім відомі єврейські погроми напередодні й у період 1905–1907 років, під час громадянської війни. Куди менше відомо про погроми німецького населення в період Першої світової війни.

Одним із прийомів, покликаних *спрямувати лоть натовпу і відвернути від нагальних соціальних проблем, є пошук ворога*, на якого можна було б звалити всі негаразди й усі проблеми, на які наражаються люди у повсякденному житті [11]. Одним із таких методів, застосовуваних за Середньовіччя, стали розправи над відьмами, яких звинувачували в усіх нещастях, невдачах і проблемах у реальному житті. Переключати на них як на втілення зла увагу юрби з багатих і можновладців було улюбленим прийомом кілька століть поспіль. Розпочаті за цькуванням церкви у 1487 році, з появою “Молота

відьом”, розправи вилилися в масштабне полювання на нечисту силу, що охопило всі без винятку європейські країни й тривало до 1826-го, коли в Іспанії спалили останню відьму (*Осіпов С. Люди в зазеркальє // АиФ. — 1998. — № 33*).

Проте нерідко використання цих рецептів локальних розправ над окремими людьми зрештою оберталось розширенням такого роду актів насильства до масштабів національної трагедії. Це треба відрізнати від локальних емоційних сплесків, таких як поведінка вболівальників на стадіонах, які бурхливо переживають перемогу чи поразку улюбленої команди. Такі порушення спокою повсякденного життя можна терпіти, доки не починаються провокації з метою дестабілізації суспільного порядку загалом. Але куди небезпечніше, коли розпочинається свідоме провокування дестабілізації суспільного порядку [12]. Наведемо приклади соціально-психічних епідемій, що мали місце тільки у ХХ столітті. Це масовий психоз, що охопив усі європейські країни в період Першої світової війни. Це масова мобілізація суспільної свідомості на підтримку гітлерівського режиму. Це масовий психоз у США у 1950-х роках, породжений страхом перед радянською водневою бомбою, а також дії з розслідування антиамериканської діяльності, що спричинили добре організовану “червону паніку”. У ХХІ столітті до цього додалася організація “кольорових революцій”. Ці приклади можна продовжувати також стосовно окремих країн і різних епох.

Рецепти провокування сучасних соціально-психічних епідемій відомі здавна: треба створити образ ворога і перекрити чи дискредитувати альтернативні джерела інформації. Інакше кажучи, охлократичні вияви можна зорганізувати штучно і використовувати в корисливих цілях — як світських, так і духовних [13].

Для роздмухування охлократичної істерії нерідко використовували доволіно потлумачувану історію, коли під впливом недостовірних джерел формувалася спотворена історична пам’ять. Чого, наприклад, варті проблеми, сфабриковані українськими ультранаціоналістами, аби протиставити історію російського та українського народів. Чимало спекуляцій і з приводу Кавказької війни у ХІХ столітті, окремі епізоди якої слугують підґрунтям для організації всіляких провокаційних політичних сил, що використовують натовп для реалізації своїх егоїстичних цілей.

У зв’язку з аналізом механізму дії охлократії слід окремо спинитися на *функціях ЗМІ*, коли вони свідомо виконують замовлення з дестабілізації політичної обстановки. Свободу слова, свободу преси у підсумку зведено до того, що вона стала доступною лише тим, хто володіє засобами масової інформації або має до них доступ. У результаті ЗМІ перетворилися на інструмент з реалізації вузькогрупових політично й економічно ангажованих цілей, продавлювання такої позиції, що вигідна їхньому власникові.

Особливо слід наголосити такий феномен, як самозванство, що може призводити до серйозних катаклізмів, використовуючи настрої натовпу стосовно досягнення справжніх і вигаданих цілей. До таких виявів можна віднести повстання Пугачова, який виступив під ім’ям царя Петра ІІІ проти “підступної нашої жінки Катьки” (імператриці Катерини ІІ). Спробами самозванства була відзначена доба російських революцій, особливо у зв’язку

із загибеллю сім'ї царя Миколи II. Історію таких самозванців оприлюднила “Неделя”. Виявляється, вже за рік після розстрілу царської сім'ї в Сибіру з'явився юнак, який був дуже схожий на царевича Олексія й так і називався. За наказом адмірала Колчака з ним поговорив француз Пьер Жийяр, колишній вихователь спадкоємця царського престолу, і з'ясував, що юнак не знає французької мови. Серед самозванців виявилася і Степанида Тишкавцева, яка назвала себе Олександрою Федорівною, дивом врятованою дружиною царя Миколи II, за що й поплатилася: її було засуджено до 10 років таборів у 1946 році. Цікаво, що такі чутки підтримували люди, які, на думку автора, не стільки вірили, скільки ностальгували за минулим: серед її почителів були, поряд із колишнім куркулем, члени сімей репресованих людей. Тобто вони були ізгоями радянської влади й хотіли на щось сподіватися або, принаймні, шкодували за втраченим. Спекуляцій на тему цієї сім'ї було чимало. У 1938 році в Німеччині розпочався суд за позовом такої собі Анни Андерсон про визнання її великою князівною Анастасією Романовою. Цією самою Анастасією намагалася назватися влітку 2002 року 101-літня Наталя Біліходзе, яка проголосила себе “врятованою від розстрілу в будинку Іпат'євих великою князівною Анастасією” [цит. за: 14].

Такими ж самозванцями виявилися деякі шахраї, які називали себе героями Великої Вітчизняної війни. Є самозванці, що імітують кривність або представництво тих чи тих гілок влади.

Охлократія у пострадянському просторі

Крах Радянського Союзу породив найрізноманітніші, в тому числі й охлократичні, явища.

Насамперед це *стихийні* або *дезорганізаційні дії, здійснювані за участі юрби*, здатної на найнеймовірніші дії, що створюють безвладдя і внеможливають бодай якимось розумним організаційним началом. Юрби, готової на розправу із будь-ким, хто видаватиметься їй ворогом, і водночас не спроможної запровадити принаймні відносно сталий суспільний лад. Ідеологією такої охлократії стає популізм, загравання і потурання низькопробним потребам. Для охлократичної маси характерна крута зміна настроїв і орієнтацій, готовність підкорятися й діяти на абсурдних засадах [15].

Ще один образ охлократії становлять режими, породжені каламутною націоналістичною хвилею, коли бал у низці республік вершили ті, хто шанс для свого прориву до влади вбачав у використанні найнегідніших почуттів і настроїв соціальних дегенератів і обділених долею людей. У Грузії вони йшли під гаслом “Грузія для грузинів”, в Азербайджані — “Росіяни — в Рязань, татари — в Казань”, у Молдові — “Валіза, вокзал, Москва”. Режими Гамсахурдіа в Грузії, Ельчибея в Азербайджані, Мірчі Снегура в Молдові прийшли до влади на хвилі повсталого черні, що змітала все радянське (синонімом йому було все російське). Але разом із тим та сама чернь, коли побачила, що від її новоявлених керманічів нічого вона не отримала, так само швидко відвернулася від них, і ті втратили владу так само стрімко, як і здобули її [2].

Особливий внесок в охлократію зробила Чечня, коли люди, які прийшли до влади на хвилі вимог незалежності, не змогли впоратися зі своїми підопічними (кожен тейп мав свої збройні загони, які не підкоряються так званій центральній владі). Поширювалися такі крайні вияви, як пограбування всіх і кожного, викрадення людей, захоплення заручників, оборудки з фінансами (зокрема і з російськими авізо), масове вигнання нечеченського населення і розправи над ним. Згряя політичних шахраїв не могла (і не хотіла?) долати ці явища, і навіть, здавалося, найчесніші з-поміж них, як, наприклад, другий президент Чечні Масхадов, збочували на шлях звичайного бандитизму, керуючись не так ідеями, як можливостями правити без жодних правил.

Найбільшою мірою охлократичні тенденції унаочнилися за єльцинської доби. Наприкінці його правління Росія невпинно перетворювалася на конгломерат “удільних князівств”, які дедалі менше залежали від Москви. Понад те, Москва дедалі більше підпорядковувалася правилам гри регіональних керманічів. Росією прокотилася хвиля встановлення особливих договірних відносин — спершу між республіками (ініціатором був Татарстан, що став де-факто державою в державі зі своїм особливим суверенітетом), а потім з областями і краями. Таких договорів було укладено понад 40, тобто майже із половиною суб’єктів федерації. Зрештою Росія перетворювалася на таке собі аморфне утворення, що втрачало бодай якусь керованість. Наслідком цього виявилася втрата промисловості, стрімке падіння обороздатності, злиденність економічної бази [16].

У результаті бездіяльності президента, котрий місяцями не з’являвся на роботі, відбулося, за влучним виразом В.Ніконова, “обнуління державної влади”, наслідком чого “стало руйнування системи вироблення, ухвалення й реалізації політичних рішень, держмеханізм перестав нормально функціонувати” (Никонов В. Безвластие // Известия. — 1998. — 20 октября). Країна йшла до хаосу, охлократичні вияви дедалі більшою мірою ставали панівними в політичному й економічному житті країни.

Охлократія виявилася й у появі величезної кількості партій. У середині 1990-х років число їх сягало 200, а з урахуванням регіональних, республіканських, обласних і крайових — 5000. Амбіцій у спробі роздмухати себе до розмірів серйозних політичних сил було по вінця. Лише в парламентських виборах 1996 року до списків для голосування було внесено 43 партії за майже 20 відмов і за півсотні претензій на можливість увійти до списку. З’явилося чимало претендентів на роль партії з національним і релігійним ухилом. Кошмар політичних авантюристів — великих і малих — свідчив, що політичне покривало Росії розривалося на шматки і що навіть на одному спектрі з’явилася сила-силенна претендентів на лідерство, на вождизм. Характерною в цьому плані є поведінка лібералів. Не задовольняючись існуванням колись єдиної партії “Демократичний вибір Росії”, а потім “Вибір Росії”, майже кожен ліберальний діяч вважав своїм обов’язком організувати власну партію. Мали свої окремі партії і Гайдар, і Немцов, і Хакамада, і Юшенков, і Кириєнко та інші діячі. Створивши “кухонні” партії, вони намагалися довести свою велич, коли країна йшла до руйнації, коли порушувалося функціонування суспільного і політичного життя, зростав рівень не-

узгодженості й невпорядкованості держави. У цій охлократичній ситуації замайоріла реальна небезпека того, що Росія може піти шляхом Радянського Союзу і перестане існувати як єдине ціле.

Дуже часто ситуація безвідповідальності та хаосу доповнювалася поведінкою лідерів політичних партій, які примудрялися звалити все до купи — і велике і мале, і значиме і повсякденне, те, чого прагнуть люди, те, чого хоче ця партія та її “керманич”. От чергова презентація сольного альбому В.Жириновського “Справжній полковник”. На запитання кореспондента, чому присвячена ця акція, він чує відповідь: “Присвячена вона нашому протесту проти святкування комуністами річниці Леніна, проти ювілею НАТО, а також дев’ятому з’їзду ЛДПР і моєму дню народження” (Комсомольская правда. — 1999. — 24 апреля). Від таких тверджень у людей виникає відчуття цілковитого ералаша, ступору, з’являються взаємовиключні орієнтації й оцінки, що породжують (і не можуть не породжувати) охлократичні дії.

Про те, що назрівав розпад Росії через відсутність цілеспрямованого управління, свідчили спроби організувати самостійні структури для управління окремими регіонами Росії. Так, у середині 1990-х років почала формуватися Уральська республіка, яка навіть надрукувала свої грошові знаки. Були здійснені спроби (крім Чечні) створити Північно-Кавказьку федерацію. Знайшлися апологети й Далекосхідної республіки. Така ситуація могла призвести до краху, тому цілком виправданими були зусилля Путіна, спрямовані на створення вертикалі влади.

Охлократизм російської дійсності виявився в такому феномені, як семи-банкирищина (аналогічно до Великої смуги початку XVII століття, коли країною ватажувала семибоярщина), сутність якої звелася до того, що Росією насправді почала правити купка олігархів, які розділили між собою країну і мали намір управляти нею на правах сильних світу цього. Цієї впевненості додала їм підтримка з їхнього боку обрання Єльцина президентом Росії у 1996 році, коли той погодився на всі умови, висунуті йому олігархами.

Показниками розладу державного механізму і занурення його в безодню “беззасі” були хвиля убивств з економічних і політичних причин, зростання злочинності та поява такого специфічного феномена, як викрадення людей (лише 1997 року було зареєстровано 1415 таких випадків) (Блоцкий О. Бизнес на крови // Известия. — 1998. — 10 июня).

Хто такі сучасні російські охлократи?

У 1990-ті роки це були політичні керівники Росії на чолі з Єльциним і його постійно змінюваною командою, які ухвалювали суперечливі та згубні для країни рішення, через що вона опинилася в економічній і політичній кризі. На економічному напрямі було зроблено стільки помилок, що за страшними наслідками вони перевершили збитки Великої Вітчизняної війни: такого падіння виробництва не знала Росія і в найнебезпечніші періоди війни з фашизмом. Це доповнювалося неграмотними, квапливими й авантюрними рішеннями з лібералізації цін і приватизації. Величезними збитками для держави обернулися заставні аукціони. Усі ласі шматки державної (загаль-

нонародної) власності порозхалили ті, хто перебував при владі, і всілякі спритники, різного штибу кидали, котрі створили для себе мільярдні статки за умов економічного “беззасся”. Не краще було й на соціальному фронті. Мільйони людей миттєво втратили свої заощадження. І водночас їх тішили обіцянками, що скоро все налагодиться. Такі обіцянки люди чули від Єльцина на початку 1992-го: мовляв, до осені все буде успішно вирішено. Про те, що Росії ніщо не загрожує на економічному й фінансовому фронті, він казав буквально за кілька днів до серпневого дефолту 1998 року. Не менш разючими є шарахання на зовнішньополітичному поприщі. У період югославської кризи Єльцин погрожував Клінтонові всілякими неприємностями, заявивши, що той іще пошкодує про вчинене, хіба що не назвав його воєнним злочинцем. А потім вустами спецпредставника Черномірдіна Росія героїчними зусиллями допомогла НАТО виграти війну, зрадивши за всіма параметрами свого союзника, програвши все, що можна пограти. Назагал Єльцин і його поплічники справляли враження “цілковитого розладу владного механізму... Ніхто не прораховує короткострокових, не кажучи вже про довгострокові, наслідків здійснюваних кроків. Розрив між риторикою і реальною політикою великий як ніколи. Якщо й існує механізм прийняття рішень, то принцип його роботи — “від ліхтаря”. Хіба це не втілення охлократії?” (Никонов В. Несознанка // Известия. — 1999. — 22 июня).

Далі слід сказати про *політичних демагогів*, які відкидають усе й уся, особливо те, що стосується радянської історії, і спираються у власних пропозиціях: а) на цілковиту орієнтацію на політичні режими західних країн (А.Козирев, К.Боровой, А.Гларіонов), ігноруючи реальність, яка засвідчує, що копіювання чужих правил і норм не тільки не приносить користі, а й протипоказане Росії; б) на доведення корисності й важливості відродження монархічної Росії або православного царства як панацеї від усіх лих за безмежної ідеалізації того, що було за царського режиму (А.Дугін); в) на деякі абстрактні побажання, вельми привабливі для авторів, але не зрозумілі для більшості росіян (Г.Явлінський).

Ще одну групу охлократів репрезентують політичні авантюристи, що рвуться до влади й користуються першою-ліпшою нагодою засвідчити своє бажання покермувати Росією. Так, ліберальним силам була надана можливість показати себе на російському й міжнародному поприщі. Але вони (Гайдар, Чубайс, Немцов, Хакамада) завели Росію в такий хаос, що народ відмовив їм у праві говорити від його імені вже у середині 1990-х років. Їхні амбіції були такими великими, що кожен із них зорганізував свою партію, і вважає, що саме він врятує країну. Своїми діями вони спричинили хаос, безладдя, зруйнувавши всі попередні економічні зв'язки й не побудувавши нових.

Російська дійсність у пострадянській Росії постійно народжувала стихійних авантюристів, які, будучи незрідка пов'язаними із кримінальними силами, весь час претендували на владу, намагаючись краяти її на власний розсуд і “за поняттями”. Це були, наприклад, кримінальний авторитет Клементьєв, обраний мером Нижнього Новгорода, або такий собі Донської, що заявив про своє бажання балотуватися на посаду президента Росії. До неабияких авантюристів відносять також М.Ходорковського, якому виявилось

ся замало статусу найбільшого олігарха Росії, й тоді у нього виникло бажання здобути ще й політичну владу.

Останніми роками виник *ще один тип охлократів* — *творців спецпроектів* із використанням юрби для захоплення політичної влади. Причому ця юрба не стихійна, а зорганізована, підготовлена за всіма канонами психологічної війни. Сценарій зі штучним, але вправним використанням юрби пройшов випробування в Сербії під час повалення режиму Мілошевича, у Грузії — для повалення Шеварднадзе та в Україні, коли натовп на Майдані став вагомим аргументом для захоплення влади.

Варто згадати й такі вияви охлократії, як *самозванці, організатори погромів чи позасудових переслідувань через націоналістичні та інші ксенофобні установки*, що створюють атмосферу безладу, бездіяльності закону і розпалювання ненависті й ворожнечі.

Якщо підбити деякі підсумки, то можна сказати, що охлократія — це не просто і не лишень влада юрби. Це відображення позицій найбільш маргінальних верств, з одного боку, та амбіційних політичних діячів — з іншого. Це відсутність концепції розвитку, що було характерним і для Горбачова, і для Єльцина, і деякою мірою стосується теперішньої російської влади, особливо якщо йдеться про перспективу, про довгострокове завбачення. Це унаочнюється в бажанні подобатися не тільки своїй юрбі, а й сторонній силі. Розпад СРСР і поява нової Росії характеризувалися дикою некомпетентністю, жахливою обмеженістю, неосяжною амбіційністю і, головне, відсутністю відчуття реальності, а ще при цьому побоюванням народу, його настроїв, що їх, відтак, намагаються заглушити всілякими подачками і “щедрими” обіцянками.

Література

1. *Вятр Е.* Лекции по политологии. Типология политических режимов. — М., 1991.
2. *Тощенко Ж.Т.* Три особенных лика власти. — М., 2003.
3. *Тощенко Ж.Т.* Охлократия // Социологическая энциклопедия. — М., 2003. — Т. 2.
4. *Арон Р.* Демократия и тоталитаризм. — М., 1993.
5. *Ортега-и-Гассет Х.* Восстание масс. — М., 1993.
6. *Лебон Г.* Психология народов и масс. — М., 1993.
7. *Дюверже М.* Ностальгия бессилия. — М., 1990.
8. *Поттер К.* Открытое общество и его враги. — М., 1998.
9. *Московичи С.* Век толп: Исторический трактат по психологии масс. — М., 1998.
10. Психология толп. — М., 1998.
11. *Маккей Ч.* Наиболее распространенные заблуждения и безумства толпы. — М., 1998.
12. *Стародубский Б.А.* Политические режимы европейских стран. — Свердловск, 1989.
13. Преступная толпа. — М., 1998.
14. *Филиппов В.* Как поймали “жену Николая II” // Неделя. — 2002. — 17 ноября.
15. *Цуладзе А.М.* Политические манипуляции или покорение толпы. — М., 1999.
16. *Шпак Л.Л.* Власть толпы. — М., 1993.